

Trávníček, František

Případy typu ten jejich syn

In: Trávníček, František. *Příspěvky k nauce o českém přízvuku*.
Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. 34-39

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126433>

Access Date: 11. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V knižním jazyce bývají naše tvary po pause; na př.: prosili nás, *bychom* jim vyhověli. Živá mluva středočeská užívá tu však tvarů *abychom*, *abyste*. Srovn. v § 3.

V jazyce starším bývaly naše tvary po pause; na př.: *bychme* byli ve dnech otcův našich Koř. Mat. 23, 30 (Gebauer III 2^a, 430); *byšte* se bohu vzdali ApŠ. 137 (tamt.); *byste* mě byli jěli Pass. 406 (tamt.).

Pro 1. os. plur. má Gebauer III 2^a, 429 doklady také na trojslabičné tvary *bychome*, *bychomy*: *bychomy* se zpovídali ŽWittb. 105, 47; *bychome* byli za těch dní našich otcův Krist. 83^b.

Dále byl v staré češtině dvojslabičný tvar pro 3. plur. *bychu*, ale je doložen jen jednou, a to v podobě *abychu* (Gebauer I. c. 431).

Jako jednoslabičná slova nepřízvučná mívají naše dvouslabičná slova hlavní přízvuk v případech jako: *'bychom* je 1. osoba plur.; co je to *'bychom?*; tvar *'bychom*.

Případy typu *ten jejích syn*.

22. V jistých případech bývají příklonná také jiná dvouslabičná slova než slova typu *asi*, o kterých byla řeč v §§ 19 a 20.

Všimněme si na př. slova *chcete* ve větách „kdy chcete přijít“ a „zda chcete přijít“.

Je-li na něm důraz, má hlavní přízvuk, a to zesílený; na př.: ptám se vás, *'zda* *'chcete* *'přijít*. Slovo *zda* je předklonné, poněvadž stojí před slovem s důrazem. Je-li důraz na slově před *chcete*, je *chcete* nepřízvučné, t. j. příklání se k slovu důraznému; na př.: ptám se vás, *'kdy* *chcete* *'přijít*.

V obou těchto případech je lze dobře chápatí přízvuk slova *chcete* a také jednoslabičného slova předcházejícího (*kdy*, *zda*). A je zcela zřetelný významový rozdíl mezi oběma případy.

Ale dvojí přízvuk mívají naše věty také tenkrát, když není důraz ani na prvním slově ani na druhém: ptám se vás, *'zda* *chcete* *'přijít* — ptám se vás, *'zda* *chcete* *'přijít*.

Bývá to tehdy, když je dvouslabičné slovo za slovem jednoslabičným; na následujícím slově nezáleží.

Jiné podobné případy jsou:

'ten *'jejích* *'syn* — *'ten* *'jejích* *'syn*; *'my* *'máme* *'hlad* — *'my* *'máme* *'hlad*; *'on* *'nemá* *'kdy* — *'on* *'nemá* *'kdy*; *'kam* *'chcete* *'jít?* — *'kam* *'chcete* *'jít?*; *'kdy* *'máte* *'prázdnost?* — *'kdy* *'máte* *'prázdnost?*; povídal, *'že* *'budeš* *'doma* — *'že* *'budeš* *'doma*; *'když* *'otec* *'odešel* — *'když* *'otec* *'odešel*.

Přízvuk typu *ten 'jejich 'syn* není nijak zvláštní, ať se domníváme, že jednoslabičné slovo *ten* tvoří předklonnou skupinu přímo se slovem *jejich*, či že tvoří skupinu se slovem *syn* a že je tato skupina přerušena slovem *jejich*. Srovn. v § 16. Při obou možnostech jde právě o takový případ, jako je *ta 'žena, ta 'mamin'ka* atd. Snad bychom tedy měli zařadit tyto případy do § 7 nebo 8. Ale zdá se mi, že přece jen není dobře možná pokládati je za totožné s případy typu *ta 'žena* nebo *ta 'žena 'proší* v § 7 a 8, kde jde zcela zřetelně o předklonné skupiny typu *ta 'žena*.

Avšak přízvuk typu *'ten jejich 'syn, 'kdy chcete 'přijít?* vzbuzuje naši pozornost. Nestojí-li slova *jejich* a *chcete* za slovy *ten* a *kdy*, mají přízvuk hlavní: *'jejich 'syn, 'chcete 'přijít?*

Jsou-li naše slova před pauzou, mají rovněž přízvuk hlavní: *'kdy 'chcete?* atd. V obou těchto případech je jejich přízvuk i přízvuk slova předcházejícího jasný.

V případech typu „kdy chcete přijít?“ mají však přízvuk dvojitý; viz výše. Když mají tyto případy přízvuk typu druhého, jsou velmi podobny t. zv. trojčlenným skupinám: *'ten jejich 'syn = 'ten náš 'tatí,ček; 'my máme 'hlad = 'já mám 'hlad; 'kdy chcete 'přijít? = 'kdy chceš 'přijít?; atp.*

23. Dvojitý přízvuk slova nebo skupin bývá zpravidla za různých okolností, t. j. bývá s ním spojen významový rozdíl. Naskýtá se tedy otázka, kdy se vyskytá v našich případech přízvuk typu *'kdy 'chcete 'přijít?* a kdy přízvuk typu *'kdy chcete 'přijít?*; jinými slovy, jaký je významový rozdíl mezi obojím přízvukem.

Opakuji, že mám na mysli takové případy, kdy není ani na prvním ani na druhém slově zřetelný důraz. Domnívám se totiž, že lze naše příklady vyslovovati bez důrazu na prvním nebo na druhém slově, a při tom s obojím přízvukem. A připomínám znova, že přízvuk typu *'kdy 'chcete 'přijít?* není nijak zvláštní, takže nás zarazí jen přízvuk typu *'kdy chcete 'přijít?* Nedůrazná, t. j. klidná výslovnost je tuším dobře patrná tehdy, když se naše trojice začíná spojkou *že*: povídal, *'že 'otec 'ode,šel . . . —, 'že otec 'ode,šel*. Tu nemusí býti důraz ani na *že*, ani na *otec*.

Naskýtá se tedy otázka, kdy při nedůrazné výslovnosti jednoho z prvních dvou slov bývá přízvuk *ten* a *kdy* onen. A tu se mi zdá, že mezi obojím přízvukem velmi často rozdíl není. Tak na př. ptá-li se mne někdo: *cos povídal?*, odpovím buď: *'že 'bude 'pršet* nebo: *'že bude*

pršet. Mohu říci v témž případě a se stejným významem: *ten 'jejich 'syn je dobrák* a také *ten jejich 'syn je 'dobrák*.

Je-li na třetím slově důraz, bývá tuším častěji přízvuk první; na př. *'my máme 'hlad*, ne žízeň. Ale lze dobře říci také: *my 'máme 'hlad*, nikoli žízeň.

Vyslovujeme-li naše výrazy nebo věty náladově, bývá tuším rovněž častěji přízvuk typu prvního; když na př. pravím soucitně: *ten jejich 'syn je chudák*.

24. Kdyby se přízvuk typu *ten jejich 'syn* vyskytál jen při náladové výslovnosti, bylo by jej lze dobře pochopiti. Šlo by pak o zvláštní odstín nedůrazné výslovnosti. Protože se však vyskytá i při výslovnosti nenáladové a protože při náladové výslovnosti bývá také přízvuk typu jiného (*ten 'jejich 'syn*), třeba se spokojiti konstatováním, že v oněch jistých případech bývají přízvuky oba.

Přízvuk typu *ten 'jejich 'syn* se shoduje s tím, co víme o přízvuku z jiných případů. Smíme se tedy domnívati, že typ *ten jejich 'syn* je sekundární, že snad vznikl vlivem t. zv. trojčlenných skupin (*ten náš 'tatiček*)?

Kdybychom se nechtěli odvažovati takovéto domněnky a hleděli prostě jen k okolnostem, že přízvuk typu *ten 'jejich 'syn* lze dobře pochopiti a že se vedle něho vyskytá i přízvuk typu *ten jejich 'syn*, mohli bychom z toho odvozovati jen toto poučení: dvouslabičná slova, která jsou za slovem jednoslabičným a nejsou před pauzou, mají v nedůrazné výslovnosti snahu státi se příklonnými.

25. Tento jev se projevuje také u slov trojslabičných. Pravíme na př.: *ten 'prastarý 'dům již zbořili*; *ta 'naše 'mamin,ka*; všichni, *co 'nechtěli 'pracovat...*; povídal, *že 'tatiček 'odešel*, ale také: *ta naše 'mamin,ka*; všichni, *co nech,těli 'pracovat...*; povídal, *že ta,tíček 'odešel*.

Podle mého pozorování bývá však v těchto případech přízvuk typu *ten 'prastarý 'dům* častější. Tak na př. právě tento výraz bychom tuším sotva kdy vyslovili s přízvukem *ten pra,starý 'dům*. Nejčastěji bývá přízvuk první po spojce *že*.

Slova čtyřslabičná atd. si tuším ponechávají hlavní přízvuk zpravidla; na př.: *když 'praba,bička 'vypra,vova,la...*; *ten 'staro,dávný 'zvyk*; povídali, *že 'nepo,jedete 'domů*.

Tu tedy jednoslabičná slova mají přízvuk vedlejší, t. j. chovají se s následujícím slovem tak, jako když je toto slovo před pauzou. Srovn. v § 8 sub 1.

26. Výklady v §§ 7—25 a 2—4 jsou především doplňkem toho, co praví Král 227 o případech typu *pan 'učitel*, jež jsem nazval předklonnými skupinami. Král si totiž všímá jen předklonných skupin, které jsou po pause a před pausou. Král nevykládá ani podrobněji o tom, jak se mění přízvuk předklonných skupin, je-li na jednom nebo na druhém členu jejich důraz.

Dále jsou výklady v oněch paragrafech doplňkem toho, co se čte u Krále na str. 230 a násl. o „slovesch příklonných v širším slova smyslu“. Král tu nerozlišuje slova, která nazývá příklonnými (*a, i, se, mu* a j.), od jiných slov jednoslabičných, protože podle jeho mínění mezi obojími jmény „není tak ostrá hranice, jak se na první pohled zdá“ (230).

Své výklady o obojích jednoslabičných slovesch začíná Král tvrzením, že „kterékoli jednoslabičné slovo může postavením ve větě tratiť přízvuk a státi se příklonným“ (231). Pokračuje ve svých výkladech zkoumá, jak se chovají příklonná slova stojící za přízvučným slovem jednoslabičným; jak dvě atd. slova příklonná za přízvučným slovem jednoslabičným; jak se chovají příklonná slova za slovem dvouslabičným, trojslabičným atd.

Tu Král uvádí veskrze příklady, kde má první slovo jednoslabičné hlavní přízvuk: *'on to 'řekl*, *'ty jsi 'hrdina* a j. Ale táž jednoslabičná slova mívají na začátku věty jen přízvuk vedlejší, t. j. jsou předklonná: *co 'chce tatíček?* — *'co chceš 'dělat?*; *a 'co mám 'dělat?* — *'a co 'mám, to dám*. Slova *co* a *a* jsou v obojích případech ve větě stejně důležitá nebo nedůležitá a přece mají různý přízvuk. Naskytá se tedy otázka, kdy jednoslabičná slova mají na prvním místě ve větě přízvuk hlavní a kdy nikoli, t. j. kdy se mohou další slova jednoslabičná k nim přikláněti a kdy nikoli. Král tuto otázku neřeší, nýbrž probírá jen případy, kde je na prvním místě slovo s přízvukem hlavním, ke kterému se pak mohou přikláněti jiná slova jednoslabičná.

Vidíme, že záleží na tom, tvoří-li ono první slovo skupinu se slovem následujícím či nikoli. Ve větě „*co chce tatíček?*“ tvoří slovo *co* skupinu se slovem *chce* a má tedy skupina přízvuk *co 'chce*. Ve větě „*co chceš dělat?*“ *co* skupinu s *chceš* netvoří, má proto hlavní přízvuk. Srovn. v § 8 sub 3 a v § 9.

V případech typu „*co 'chce tatíček?*“ a „*'co chceš 'dělat?*“ jsou jednoslabičná slova na prvním místě a mají různý přízvuk. A k tomu přistupuje ještě další okolnost. Král tu nerozlišuje, viz výše, jednoslabičná slova t. zv. nepřízvučná od jiných slov jednoslabičných. A přece tohoto rozlišování je třeba, neboť některá jednoslabičná slova nemohou

státí na prvním místě ve větě; nemohu říci: *mi* psal bratr, *jste* mi povídali atd. Jinými slovy: tu se zase nabízí otázka, která slova mohou vůbec stávatí na začátku věty. O tom viz v § 2—4.

27. Podle oněch výkladů Králových jednoslabičná slova s prvním slovem ve větě, ať je jednoslabičné či víceslabičné, tvoří jednotku, která má přízvuk jako slovo jednotné; na př. ve větě „*ty* jsi hrdina“, slova '*ty jsi* mají přízvuk jako na př. '*vedeš*; ve větě „on to již vezme“ mají slova '*on to již* přízvuk jako slovo '*učitel*, když není před pauzou; atp.

To je beze vší pochyby správné, ale nikoli vždy. Tak pravíme na př.: '*chce se mi*, '*nechce se mi*. Tu všechna jednoslabičná slova stojící za prvním slovem — jsou dvě — tvoří s ním přízvukově jednotku: '*chce se mi* = '*učitel*, '*nechce se mi* = '*prabačička*. Podobně říkáme: '*bratr mi psal dopis*, ale: '*bratr mi psal*. V první větě jednoslabičná slova obě — *mi* a *psal* — tvoří přízvukovou jednotku s prvním slovem ve větě (*bratr*), v druhé větě se jen slovo *mi* přiklání k *bratr* a *psal* má přízvuk samostatný.

Tu se tedy naskytá otázka, kdy se všechna jednoslabičná slova přiklání k prvnímu slovu ve větě a kdy nikoli.

Také na tyto otázky, aspoň z části, najde čtenář odpověď v předcházejících výkladech. Máme-li na mysli případy typu '*bratr psal a bratr psal dopis* a to různý přízvuk slova *psal* v nich, vidíme, že tu záleží na tom, je-li *psal* slovem samostatným, či tvoří-li předklonnou skupinu. V případě prvním je to slovo samostatné, má tedy přízvuk hlavní, v druhém pak tvoří skupinu se slovem *dopis* a přiklání se proto k slovu předcházejícímu (*bratr*). Srovn. k tomu § 9.

V případech typu '*nechce se mi* je poněkud jinak. Tu jde o dvě slova t. zv. nepřízvučná a ta se přiklání k předcházejícímu slovu vždy; říkáme nejen: '*nechce se mi*, nýbrž také: '*nechce se mi jít*, . . . '*pracovat* atp.

Tím se vysvětlují také případy typu '*bratr mi psal* a '*bratr mi psal dopis*. Tak zv. nepřízvučné slovo *mi* se přiklání k *bratr* vždy, o *psal* pak platí, co bylo řečeno shora. Tvoří-li předklonnou skupinu se slovem *dopis*, přiklání se k tomu, co předchází, tedy k výrazu *bratr mi* a tvoří s ním přízvukově čtyřslabičnou jednotku ('*bratr mi psal dopis*). Je-li *psal* slovem samostatným, má hlavní přízvuk ('*bratr mi psal*).

Okolností, že se t. zv. nepřízvučná slova přiklání k slovu předcházejícímu, vysvětluje se také rozdíl mezi '*on vzal* a '*on si vzal*. Srovn.

v § 17. Ve výkladech Králových není ani tento rozdíl vysvětlen, nýbrž Král prostě přihlíží k případu druhému (*on si 'vzal*), kde *on si* tvoří přízvukově jednotku. Acož tu se naskýtá otázka druhá, totiž, proč se také jednoslabičné slovo *vzal* nepřiklání k *on*, vlastně k výrazu *on si*, jako je na př. ve větě *'on si vzal 'hůl*. Ale o tom již byla řeč výše.

Vším tím chci říci jen tolik, že znamenité výklady Královy o českém přízvuku nevyčerpávají všechn materiál, že neodpovídají na všechny otázky, které se nabízejí.

Ani práce má nevyčerpává materiál úplně, nýbrž jen ukazuje na některé jevy, kterých si je potřeba všimati.

Kdy a jak vznikl dnešní český přízvuk ?

28. Přízvuk v dnešním jazyce spisovném a ve většině nářečí ostatních je t. zv. jednomístný (Gebauer Hist.Ml. I, 547 a j.), t. j. hlavní slovní přízvuk je zpravidla na slabice téže, první. Je zcela nepochybné, že tento přízvuk není v češtině od původu, nýbrž že čeština mívala přízvuk volný, který býval na slabikách různých, často i v různých tvarech téhož slova.

Gebauer l. c. 575—576 uvádí jako jeden důkaz toho tvaru *jho, ho* a *jmu, mu*, vzniklé z *jeho, jemu*. Kdyby prý byl býval v češtině ode vždy přízvuk *'jeho, 'jemu*, jako je dnes, nebyly by mohly vzniknouti tvary *jho ho, jmu, mu*, „neboť samohláska v slabice přízvučné nezaniká“ (l. c. 576). Z toho Gebauer soudí, že i v češtině mívaly tyto tvary přízvuk *je'ho, je'go, je'mu*, tedy přízvuk, který byl v praslovanštině. Ale tento důkaz, velmi často po Gebauerovi opakovaný, není zcela přesvědčivý. Vznik tvarů *jho, ho* a *jmu, mu* vykládá Zubatý v NR. II, 239 z nepřízvučnosti a tím, že jazyk potřeboval jednoslabičných tvarů vedle *mi, si, tě* a j. Z enklise vykládal naše tvary již R. Brandt ve spise *Начерпание славянскої акцентологии* (Petrohrad 1880) 153 pozn. 2. Výklad Zubatého je velmi podobný pravdě, leda bychom jen slovo nepřízvučnost nahradili Brandtovým slovem enklise, nebo ještě přesněji proklise, předklonnost. Nabízí se totiž obdoba s nynějšími dvouslabičnými slovy typu *asi*; viz o nich v § 20—21. V proklisi nastávají někdy hláskové změny. Tak slovo *pán* v proklisi zkrátilo kořenovou samohlásku (Zubatý v IF. Anz. XIX, 62): *pan 'učitel, pan 'Novák* atp.*. Toto zkrácení

* Kvantitu *pán* — *pan* připomíná již Gebauer v III 1, 68, ale nevykládá vznik krátké kvantity z proklise.